

Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát
válaszlehetőségek a XXI. század
Kelet-Közép-Európájában

Nemzetközi Földrajzi Konferencia
Beregszász, 2016. március 31–április 1.

«Соціально-географічні виклики в Східно-
Центральній Європі на початку XXI століття і
пошуки адекватних відповідей»

Міжнародна наукова географічна конференція
м. Берегове, 31 березня–1 квітня 2016 р.

Social Geographical Challenges and Search for
Adequate Answers in East-Central Europe of the
21st Century

International geographical conference
Berehove (Beregszász), March 31–April 1, 2016

Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát
válaszlehetőségek a XXI. század
Kelet-Közép-Európájában

Nemzetközi Földrajzi Konferencia
Beregszász, 2016. március 31–április 1.

«Соціально-географічні виклики в Східно-
Центральній Європі на початку XXI століття і
пошуки адекватних відповідей»

Міжнародна наукова географічна конференція
м. Берегове, 31 березня–1 квітня 2016 р.

Social Geographical Challenges and Search for
Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st
Century

International geographical conference
Berehove (Beregszász), March 31–April 1, 2016

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute
Beregszász / Берегове / Berehove, 2016

УДК 911.3:300(4)

ББК 65.04(4)

T-32

A kötet a 2016. március 31–április 1.-jén Beregszászon megtartott „Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában” c. nemzetközi földrajzi konferencia anyagait tartalmazza.

Збірник включає матеріали міжнародної наукової географічної конференції „Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі на початку XXI століття і пошуки адекватних відповідей”, що відбулася 31 березня–1 квітня 2016 р. у м. Берегове.

The volume contains the materials of the international geographical conference „Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century” that took place on March 31–April 1, 2016 in Berehove.

Szerkesztőbizottság: *Berghauer Sándor, Dnyisztrjanszkij Miroszlav, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Izsák Tibor, Jakab Natália, Molnár József, Molnár D. István, Papp Géza, Sass Enikő, Vince Tímea.*

Редакційна колегія: *Бергхауер О., Вінце Т., Генці Ш., Дністрянський М., Іжак Т., Молнар Й., Молнар Д. С., Пapp Г., Фодор Д., Шап Е., Якоб Н.*

Edited by: *Sándor Berghauer, Myroslav Dnistrians'kyi, Gyula Fodor, Sándor Gönczy, Tibor Izsák, Natália Jakab, József Molnár, István Molnár D., Géza Papp, Enikő Sass, Tímea Vince.*

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó* / Відповідальний за випуск: *Орос І.* / Responsible for the edition: *Ildikó Orosz*

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

For the contents of the essays published the responsibility lies with the authors.

A kötetben található tanulmányokat a konferencia Tudományos Tanácsa lektorálta.

Матеріали видання рецензовані Науковою радою конференції.

The studies of the volume were proofread by the Scientific Council of the conference.

A konferenciát és a kiadvány megjelenését a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatta.

ISBN 978-617-7404-01-8

© a szerzők, 2016 / © автори, 2016 / © the authors, 2016

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda, Beregszász
Felelős vezető: Lacz Csilla

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЩАДКІВ ЕТНІЧНО ЗМІШАНИХ (УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ) ЗАКАРПАТСЬКИХ РОДИН ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ ТА АНКЕТНОГО ОПИТУВАННЯ¹

МОЛНАР Й. Й.

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
jozsi@kmf.uz.ua

Absztrakt

AZ ETNIKAILAG VEGYES (UKRÁN–MAGYAR) KÁRPÁTALJAI CSALÁDOK
GYEREKEINEK NEMZETI IDENTITÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁS ÉS EGY
KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

Molnár József

A nemzetiségileg vegyes házasságok egyre elterjedtebbek a világ számos régiójában, és nem kivétel ez alól Kárpátalja sem. A munka az ukrán–magyar vegyes házasságban születettek nemzeti identitását elemzi népszámlálási adatok és egy kérdőíves felmérés alapján. Megállapítja, hogy a nemzetválasztási magatartásuk közel szimmetrikusan alakul. Jelentősnek bizonyult a kettős identitásúak aránya a vizsgált csoport körében, ami aláhúzza az ilyen opciók lehetővé tételének szükségességét a következő ukrainai népszámlálás alkalmával.

Kulcsszavak: etnikailag heterogám házasságok, kettős nemzeti identitás, bilingvizmus

Постановка проблеми

Етнічно змішані шлюби набувають все більшого поширення в багатьох регіонах світу, в тому числі і на Закарпатті. Їхній високій частці сприяє поліетнічний характер регіону, незначні соціокультурні відстані між основними етнічними групами краю, а також відносно високий ступінь толерантності. Всеукраїнський перепис населення 2001 року виявив в області понад 10 тисяч українсько-угорських змішаних шлюбів (Molnár 2015, 7 с.), і щорічно в середньому 500–600 дітей народжується в гетерогамних сім'ях такого складу. Формування національної свідомості народженої в етнічно змішаних родинах приблизно 20–30 тисячної групи населення має значний вплив на майбутнє 150 тисячної угорської меншини Закарпаття.

В середовищі нащадків етнічно змішаних шлюбів, окрім тих, хто вибирають ідентичність одного з батьків, поширеним є перехідні, двоякі, розпливчасті, а також мінливі в часі та ситуативно форми національної свідомості (Носенко 2015).

Для характеристики етнічного складу населення можуть використовуватися різні критерії: походження, культурні корені, національна та расова належність, колір шкіри, мова, племінні зв'язки, релігія або їхні комбінації.

¹ Анкетне опитування проводилося при підтримці Фонду «Domus Hungarica» АН Угорщини.

В Східно- і Центральноєвропейському регіоні основним показником етнічної належності вважається самовизначення людини, на основі цього реєструється під час переписів національний склад населення.

Частково у зв'язку з певною суб'єктивністю етнічної класифікації, а частково внаслідок збільшення кількості змішаних шлюбів, ООН для дослідження етнічного складу населення, поряд із самоідентифікацією, пропонує надання можливості множинного вибору. Але фактичне надання такої можливості залежить від рішення відповідних законодавчих органів і структур, які займаються підготовкою та проведенням перепису населення в певній країні. І в залежності від цього національна чи мовна ідентичність стає або однозначною, або такою, що допускає варіанти множинної самоідентифікації (Gyurgyik та ін. 2010, 69 с.).

Під час радянських та українського переписів населення можна було (та потрібно було) вибрати лише одну національність, але про поширення форм подвійної ідентичності в Україні свідчать дані соціологічних опитувань. Вони – в залежності від методики проведення – оцінювали частку українсько-російських біетнорів в країні на початку третього тисячоліття в межах від 3,1 до 22,5% (Хмелько 2004, 13 с.).

У випадку окремих спільнот існує тісний взаємозв'язок між етнічною та мовною самоідентифікацією, або рідною мовою (Мельник–Черничко 2010, 86 с.). До них належать, наприклад, угорці та більша частина титульних націй країн регіону. Щодо інших народів (наприклад, євреїв чи циган/ромів), кореляція між національністю та рідною мовою більш розмита. Для українців на заході країни характерним є перше, а на сході – в більшій мірі останнє.

Двоякі та перехідні форми мовної самоідентифікації в Україні не лише існують, але досить поширені. Соціологічне дослідження 2006 року, яке охопило всеукраїнську репрезентативну вибірку обсягом 2015 осіб, виявило, що 11,1% респондентів вважає рідною одночасно і українську, і російську мову (Бестерс-Дільгер та ін. 2008, 358 с.).

Мета роботи – розкриття особливостей етнічної ідентичності специфічної групи населення Закарпаття – нащадків українсько-угорських змішаних родин, на основі доступних даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року, доповнених результатами анкетного опитування. Дослідження вписуються в сучасні тенденції вітчизняних та міжнародних напрацювань в області вивчення етнічної самосвідомості та складу населення.

База даних і методи дослідження

Опубліковані раніше дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року не давали можливості для дослідження поширення етнічно

гетерогамних сімей, а також національної самосвідомості їх нащадків. Але, в 2014 році за сприяння Державної служби статистики України на сайті Університету Міннесота (США) стала доступною 10%-ова репрезентативна вибірка даних перепису населення України (Minnesota Population Center 2014). База даних містить анонімні особисті дані в розрізі районів і міст обласного підпорядкування. Вибірка створена із збереженням цілісності сімей, тим самим даючи можливість для дослідження особливостей сімейного складу, в тому числі частки етнічно гетерогамних родин та етнічної ідентифікації їх дітей.

З метою вивчення національно-культурної орієнтації нащадків змішаних українсько-угорських шлюбів також проведено анкетування, в рамках якого досліджувалось ставлення респондентів до української та угорської етнічної приналежності, мови, культури тощо. При складанні питань за основу взята анкета, розроблена Дюрдіком для дослідження процесів асиміляції в середовищі угорців Словаччини (Gyurgyik 2004, 110–147 с.). Її потрібно було пристосувати до закарпатських умов з урахуванням того, що планувалось використати винятково серед осіб, що походять з гетерогамних сімей.

Відповідно до концепції, згідно якої умови опитування мали бути створені так, щоб мінімально впливали на респондента, ідентична анкета була виготовлена на українській та на угорській мовах, а респондентові пропонувалось вибрати, якою мовою бажає відповідати на запитання.

Величина об'єкту дослідження, а також значні відмінності стану окремих підгруп осіб, що народилися в етнічно змішаних сім'ях, зумовили її покриття вибіркою в обсязі не менше 200 чоловік. Достовірні відомості про територіальне поширення потенційних респондентів в межах області при плануванні опитування були відсутні, тому квоти були розподілені між районами та поселеннями на основі даних національної строкатості (яка тісно пов'язана з часткою гетерогамних шлюбів), з наміром охопити як відносно моноетнічні українські та угорські поселення, так і населені пункти змішаного етнічного складу. Анкетуванням було охоплено загалом 37 населених пунктів, найбільше респондентів (33) опитано в Ужгороді, в деяких ж селах лише по одній особі.

В межах поселень, чи їх груп для інтерв'юерів були визначені квоти стосовно статі, віку, а також мови освіти респондентів. Враховуючи, що нащадки українсько-угорських родин становлять всього лише біля 2% населення Закарпаття, формування вибірки за квотами в межах населених пунктів здійснювалось з використанням соціальних мереж інтерв'юера і частково методом «снігової кулі». Нерепрезентативність вибірки, звичайно, знижує достовірність результатів, але разом з тим сподіваємось, що

піонерний характер такого дослідження на Закарпатті все ж сприятиме прогресу наукового пізнання.

47,0% вибірки становили чоловіки та 53,0% – жінки, що є близьким до статевого складу дорослого населення області. Дослідження поширилося на осіб віком понад 15 років, серед яких 49,5% складала молодь (від 15 до 30 років), 38,5% – когорта середнього віку (від 30 до 50 років), 12,0% – старше покоління (понад 50 років). Підвищена частка молодшого покоління пов'язана з імовірно підвищеною часткою осіб з етнічно змішаним походженням серед них. 45,5% опитаних навчалися в загальноосвітній школі українською мовою, 41,5% – угорською, 6,5% – і українською і угорською, 4,0% – російською. Відповідно до вибору респондента, 57,0% анкет заповнені угорською, 43,0% – українською мовою.

Анкетне опитування проведено в листопаді–грудні 2014 року.

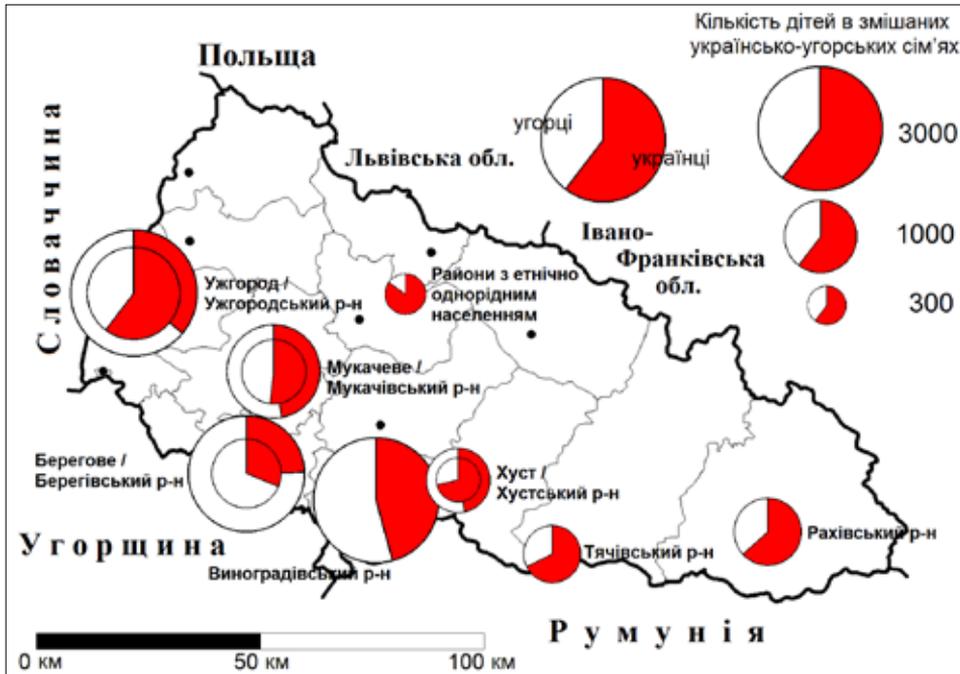
Результати

Під час Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Закарпатській області 52,8% дітей змішаних українсько-угорських шлюбів, що проживали разом із батьками, були зареєстровані як угорці, 47,2% – як українці, тобто процес етнічного успадкування в українсько-угорському відношенні можемо вважати приблизно симетричним. Значних відмінностей в статевому відношенні не виявлено: серед чоловіків (хлопчиків) угорцями реєстровано 51,8%, серед жінок (дівчат) – 54,0%.

Більш строкатим виявився географічний розподіл досліджуваної групи: їх етнічна ідентифікація змінювалася в тісній залежності від національного складу місця проживання (рис. 1). В національно однорідних районах з українським населенням 85% дітей етнічно змішаних родин зареєстровані українцями. Значне переважання українців було характерним і для міст Ужгорода та Хуста, разом з Тячівським та Рахівським районами, де угорське населення складає невеликі частки серед мешканців поселень. В Мукачівському, Виноградівському і Хустському районах гетерогамні сім'ї мешкали переважно в населених пунктах з різноманітним або зрівноваженим етнічним складом, що відбито в збалансованості частки їх дітей української та угорської етнічної спрямованості. В Ужгородському та Берегівському районах, а також в місті Берегове в середовищі досліджуваної групи переважала угорська національна самоідентифікація.

Рисунок 1

Розподіл дітей етнічно змішаних українсько-угорських сімей, що проживають разом з батьками, за національністю в адміністративних одиницях Закарпаття за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Розмір кругів пропорційний кількості осіб, частка українців показана зафарбованим, частка угорців – білим сектором. Концентричні круги відображають показники міст обласного підпорядкування (внутрішній) та відповідного району (зовнішній)

Джерело: Minnesota Population Center 2014

А тепер проаналізуємо відповідні результати анкетного опитування.

Основним критерієм національної належності при анкетуванні, як і при переписі населення, вважалося самовизначення. Але, на відміну від перепису 2001 року, який допускав лише моноетнічну самоідентифікацію, в анкеті на питання «Ким за національністю Ви вважаєте себе?» серед інших був запропонований також варіант відповіді «і угорець(-ка), і українець(-ка)». Обґрунтованість цього підтверджено тим, що 40,5% респондентів обрало саме названу опцію, як найбільш придатну для характеристики власної ідентичності. Дещо менша частка (37,5%) визначилися угорцями, а 21,0% – українцями.

З огляду на нерепрезентативність вибірки, отриманий розподіл не може бути поширений на всю сукупність народжених в етнічно гетерогамних сім'ях закарпатців. Але повчальним може бути аналіз зв'язків національної

самоідентифікації досліджуваної групи з деякими іншими їх особливостями. Почнемо із статевого складу.

Серед опитаних чоловіків – як і при аналізі результатів перепису населення – дещо вищою виявилась частка тих, хто вважали себе українцями, а також осіб з двоякою етнічною ідентичністю (табл. 1). Одночасно серед жінок значно вищим був відсоток з угорською самосвідомістю: 40,7, проти 33,7% серед чоловіків.

Значні відмінності національної свідомості респондентів розкриті в залежності від національного складу їх місць проживання: зазвичай співвідношення зсунуті в бік локальної більшості (табл. 1). Цікаво, що частка опитаних з подвійною ідентичністю була найвищою (55,9%) в поселеннях з угорською більшістю (де частка угорців в 2001 році перевищувала 80%).

Таблиця 1

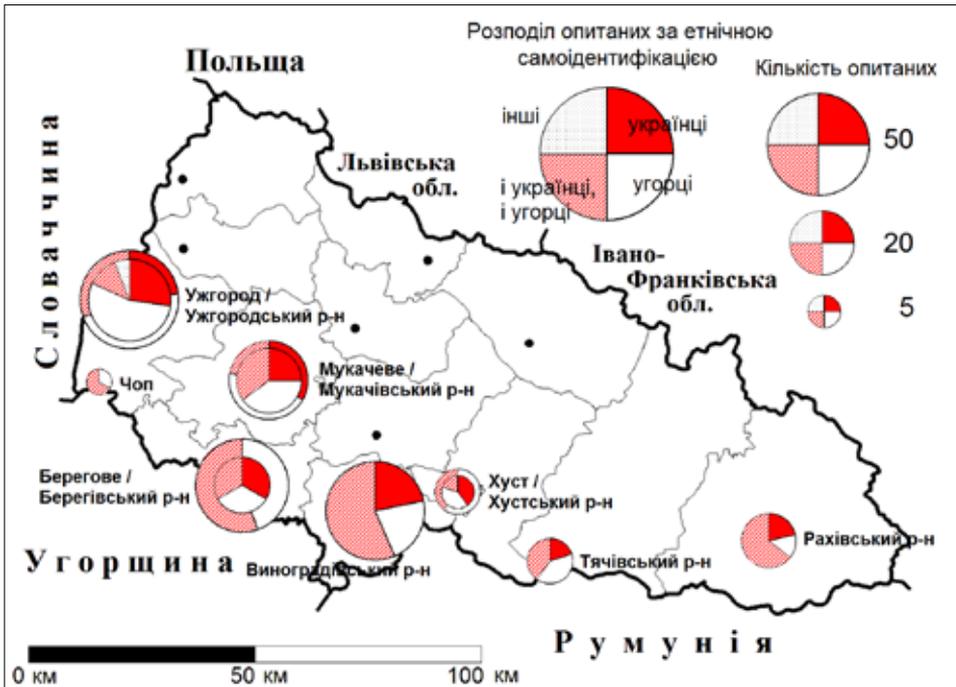
Розподіл відповідей опитаних стосовно національності (Н) та рідної мови (РМ) за статтю та національним складом місця проживання

Групи респондентів \ Національність (Н)/ рідна мова (РМ)	Українці/ укр-раїнська, %		Угорці/ угорська, %		Обидві, %		Інші, %	
	Н	РМ	Н	РМ	Н	РМ	Н	РМ
Чоловіки	22,8	38,0	33,7	31,5	42,4	27,2	1,1	3,3
Жінки	19,4	21,3	40,7	37,0	38,9	38,0	0,9	3,7
Поселення з українською більшістю	28,4	41,1	33,7	29,5	35,8	23,2	2,1	6,2
Поселення із змішаним національним складом	18,3	25,4	42,3	39,4	39,4	33,8	0,0	1,4
Поселення з угорською більшістю	5,9	2,9	38,2	38,2	55,9	58,8	0,0	0,0
Загалом	21,0	29,0	37,5	34,5	40,5	33,0	1,0	3,5

Аналізуючи географію розподілу результатів анкетного опитування, відмінності національної ідентичності між адміністративними одиницями простежуються менше, ніж за даними перепису населення. Але слід зазначити, що подвійна етнічна ідентичність виявилась менш характерною серед міщан, і більш поширеною в районах, де переважає сільське населення, особливо в Березівському та Виноградівському районах (рис. 2).

Рисунок 2

Розподіл респондентів анкетного опитування за національністю в адміністративних одиницях Закарпаття. Розмір кругів пропорційний кількості опитаних, частка українців показана зафарбованим, угорців – білим, респондентів з подвійною ідентичністю – заштрихованим сектором. Концентричні круги відображають показники міст обласного підпорядкування (внутрішній) та відповідного району (зовнішній)

Розподіл опитаних за рідною мовою, порівняно з національним складом, має суттєві відмінності: частка осіб, які рідною мовою зазначили українську, виявилась значно вищою, ніж тих, хто за національністю ідентифікувалися, як українці (29,0% проти 21,0), в той же час стосовно угорців спостерігається зворотна тенденція (табл. 1). Кількість ж опитаних, які визначилися як білінгви, не досягає кількості тих, які ідентифікують себе як біетнорів. Напрошується висновок, що національна ідентичність нащадків змішаних українсько-угорських сімей відносно сильніше проявився в угорському напрямі, а мовна ідентичність – в українському.

Статевий склад респондентів вплинув вагомніше на вибір рідної мови порівняно з етнічною ідентифікацією. Більшість чоловіків (38,0%) рідною назвали українську мову, в той же час відповідна частка жінок склала лише 21,3% (табл. 1). 37,0% опитаних жінок тоді ж рідною вважала угорську мову, а серед чоловіків цей показник досягав лише 31,5%. Значно вищим

виявилась і частка білінгвів серед жінок, що цілком узгоджується з їх загально-визначеними кращими мовними здібностями.

Національний склад місця проживання (що у випадку Закарпаття значно не відрізняється від складу населення за рідною мовою) мав ще більш визначальний вплив на рідну мову респондентів порівняно з етнічною самоідентифікацією. Так, в українських поселеннях українську мову назвали рідною 41,1% опитаних, в населених пунктах із змішаним етнічним складом – 25,4%, в угорських селах – лише 2,9% (табл. 1). Частка респондентів з угорською рідною мовою в майже однонаціональних українських населених пунктах склала 29,5%, для двох інших категорій цей показник виявився приблизно на 10% вищим. Двомовними себе визначили більше половини (58,8%) опитаних в угорських селах, і лише третина-четвертина респондентів, які проживають в двох інших категоріях поселень.

Підсумовуючи, слід зазначити, що процес успадкування етнічної приналежності серед нащадків етнічно змішаних українсько-угорських сімей Закарпаття виявився приблизно симетричним, а отже відчутні асиміляційні втрати для угорської національної меншини загалом він не спричиняє, за винятком місць з діаспорним характером розселення. Результати проведеного анкетного опитування підтвердили наявність та поширеність біетнічної ідентичності серед вихідців з етнічно гетерогамних сімей в області, тим самим вказуючи на доцільність надання можливості подвійної (множинної) самоідентифікації при проведенні чергового перепису населення в Україні.

Література

1. Бестерс-Дільгер Ю. (ред.) 2008: Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 363 с.
2. Мельник С. – Черничко С. 2010. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Ужгород, ПоліПрінт. 164 с.
3. Носенко Е. 2015 (рік доступу): Этническая идентичность в смешанных браках. http://world.lib.ru/k/kim_german_nikolaewich/5030-2.shtml
4. Хмелько В. Є. 2004: Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. In: Наукові записки. Том 32, Соціологічні науки / Національний університет „Києво-Могилянська академія”. Київ, Видавничий дім „КМ Академія”. С. 3–15.
5. Gyurgyík L. 2004: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 152 с.
6. Gyurgyík L., Horváth I., Kiss T. 2010: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Határon túli magyarság a XXI. században (szerk.: Bitskey Botond). Budapest, KEH. С. 69–123.

7. Minnesota Population Center 2014. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 6.3 [Machine-readable database]. Minneapolis: University of Minnesota. international.ipums.org
8. Molnár J. 2015: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. In: Limes – 2015. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. C. 51–62.